

In een bewonderenswaardig korte tijd heeft Mej. Gottschalk het tweede deel van haar 'magnum opus' laten verschijnen. De opzet en indeling van het werk zijn nagenoeg hetzelfde gebleven als die van deel I, zoals deze kort werden aangegeven in mijn recensie in *BMGN*, LXXXVI, 416-417. Dat wil zeggen dat zij, streng chronologisch werkend, alle historische bronnen die overstromingen aan de zee kust en langs de rivieren vermelden, heeft verzameld en van kritisch commentaar heeft voorzien, vervolgens in kleiner lettertype een aantal auteurs die over die bewuste overstromingen geschreven hebben, de revue laat passeren en het geheel besluit met een 'summary and conclusion' in de Engelse taal. In deel I had de schrijfster nog alle latere auteurs van vóór 1800 en een groot aantal van na die datum opgenomen ook als ze elkaar simpelweg overschreven. Nu heeft ze slechts diegenen opgenomen die wat nieuws over het onderwerp hadden ontdekt, wat na het kritisch onderzoek van Mej. Gottschalk helaas doorgaans een nieuwe fout blijkt te zijn. Op die manier heeft zij wel plaatsruimte gewonnen, maar het zichzelf nauwelijks gemakkelijker gemaakt, want zij zal alle schrijvers toch hebben moeten doorlezen. Daar die, op grond van slordigheid, pure speculatie of verkeerd begrip van de teksten, een groot aantal apocriefe stormvloedden blijken te hebben ingevoerd, is haast ieder jaar opgenomen en is er werk genoeg geweest voor de schrijfster. Hoe hardnekkig een eenmaal ingevoerde dwaling kan zijn, blijkt zonneklaar. De zogenaamde stormvloed van 1470 dankt zijn bestaan aan Van Oudenhoven, die zich in zijn geschiedenis van Dordrecht in 1666 honderd jaar vergiste en de rampen van de Allerheiligenvloed van 1570 liet gebeuren in 1470. Daarna echter dook deze niet-bestaande vloed herhaaldelijk in de literatuur op, zelfs bij auteurs van naam als Beekman en Fockema Andreae. De schrijfster heeft ook aandacht besteed aan dijkvallen en vermeldingen van stuivend duinzand, die niets met stormvloedden te maken hebben, maar wel tot landverlies kunnen leiden. Hetzelfde geldt voor oorlogsinundaties, die vooral in de tweede helft van de zestiende eeuw voorkwamen en vaak blijvende gevolgen hadden, bijvoorbeeld in Zeeuws-Vlaanderen, waar zich in 1583 en de volgende jaren een catastrofe voltrok. Om Parma te hinderen, werden de dijken doorgestoken; het duurde tientallen jaren vóór die gedicht werden; in de tussentijd scheurden zich de grote stroomgeulen uit, die tot op heden littekens in het land vormen.

De waarde van dit dikke boek kan niet hoog genoeg worden aangeslagen. Mej. Gottschalk moet er vele jaren aan besteed hebben, omdat het aantal bronnen zoveel groter was dan bij de voorgaande periode. Daarbij heeft ze zich, evenals bij het eerste deel, één beperking veroorloofd, namelijk om af te zien van eigen archiefonderzoek in ongedrukte bronnen. Slechts in één geval is de verleiding haar kennelijk te machtig geworden en heeft zij de 'Schutmeestersrekening van de stad Utrecht' in het origineel geraadpleegd voor de ernstige rivieroverstromingen van 1496, maar dit alleen, omdat de vorige bewerker die kennelijk verkeerd geïnterpreteerd had. Voor het overige heeft zij zich tevreden gesteld met de gegevens, die een tiental steeds met name genoemde informanten haar verstrekt hebben uit diverse ongepubliceerde rekeningen en soortgelijk materiaal. Wie echter een onderwerp zoekt voor een scriptie of artikel over een waterstaatkundig onderwerp uit ongedrukt materiaal, die vindt in dit boek voldoende aanwijzingen en inspiratie. Rekeningen van steden aan rivieren gelegen vermelden de diverse uitgaven voor werkvolk en inspectiereizen, nodig in verband met rivieroverstromingen. Zelfs de bodelonen geven vaak aanwijzingen, als de bode omwegen heeft moeten maken in verband met door water afgesloten wegen.

Als naslagwerk zal het boek onschatbare diensten bewijzen, maar het is geen werk om in één adem uit te lezen. Het minste dat men van een recensent mag verwachten is echter dat hij het boek met de pen in de hand woord voor woord doorneemt en ik moet bekennen,

RECENSIES

dat dit een hele kluit was. In dit tweede deel wordt bovendien veel minder dan in het eerste deel gebruik gemaakt van kronieken met hun soms dramatische verhalen; vooral niet-verhalende bronnen als oorkonden en rekeningen worden nu aangehaald en die geven vaak niet meer dan een monotone opsomming van polders die ingestroomd waren. En daarbij valt het soms moeilijk, zich de zaak goed voor ogen te stellen, omdat er wel een groot beroep gedaan wordt op de topografische kennis van de gebruikers. Een recensent van het eerste deel heeft de wens uitgesproken dat er meer kaarten zouden worden toegevoegd, opdat de ligging van alle in de tekst genoemde plaatsen, polders en dijken geverifieerd kon worden. In haar voorwoord zegt Mej. Gottschalk dat dit wat te veel gevraagd zou zijn; laat men de Bosatlas maar raadplegen. Die is echter duidelijk onvoldoende hiervoor; zelfs de topografische kaarten 1:50.000 laten de lezer vaak in de steek, omdat verdronken plaatsen daarop niet vermeld staan en dijken en polders vaak in de loop der tijden een andere naam hebben gekregen. Wel zijn enkele zestiende-eeuwse kaarten in facsimile afgedrukt die zelfs wel als authentieke bron kunnen dienen; ze zijn echter zo klein en de namen op de kaarten zijn zo onduidelijk geworden, dat ook zij niet altijd heil kunnen bieden. Zo wordt de lezer wel eens wat mismoedig, ook omdat het verslag van steeds weer herhaalde dijkbreuken en overstromingen geen opwekkend verhaal is. De menselijke kleinheid en zelfzucht komen goed tot uiting in de onverkwikkelijke ruzies over de vraag wie voor de kosten van het dijkherstel moest opdraaien. Daarbij slaat de landsheerlijkheid doorgaans een goed figuur; mensen als Jan van Beieren, Philips de Schone en Margaretha van Savoye begrepen, dat te lang talmen gevaarlijk kon zijn. Zij namen vaak het initiatief tot een rationeler organisatie en aarzelden ook niet zelf geld voor het herstel van dijken beschikbaar te stellen. Dat kwam mede omdat veel grond-eigenaars hun land door spasteking abandonneerden, omdat de waterkeringslasten groter werden dan de opbrengst. Was er niemand, die deze verplichtingen wilde overnemen, dan was dit een taak voor de overheid, die hier duidelijk niet haar persoonlijk gewin maar het algemeen welzijn op het oog had.

Er blijft een recensent weinig over dan de akribie van Mej. Gottschalk te prijzen. Slechts in zeer sporadische gevallen zou ik me willen vermeten een aanvulling of iets nadere precisering voor te stellen. Op blz. 36 vlg. wordt de serie van kleingeestige ontwikkelingen en baatzuchtige beslissingen beschreven, die tot het inbreken van de Grote Waard in 1421 geleid hebben. Deze tragedie zou misschien afgewend kunnen zijn als in 1410 succes was geboekt met het leggen van een dijk tussen Broek en Zevenbergen. Willem VI heeft zich daarmee actief bemoeid, zoals Jan van Goch vele jaren later in 1431 verklaarde. Mej. Gottschalk stelt het nu zo voor, dat deze Jan van Goch voor eigen rekening in deze bedijking geparticipeerd had. Dit lijkt me minder juist. Hij was een klerk in de grafelijke kanselarij en was door de graaf aangesteld als 'beheerder van de gelden van de nieuwe dijkagie'. Zijn twee desbetreffende rekeningen over de jaren 1410-1413 zijn bewaard gebleven en berusten in het ARA te Den Haag. De bedijking is mislukt, helaas, maar duidelijker dan Mej. Gottschalk doet uitkomen, blijkt dat de overheid zelf aan het werk heeft deelgenomen. Een enkele keer heeft de schrijfster geen gebruik gemaakt van de beste uitgaven. De Oost-Friese kroniek van Eggerik Beninga kan men beter niet citeren in de defecte uitgeave van A. Matthaens, maar in die van L. Hahn, Aurich, 1961-1964. Het heeft ook geen zin verkeerde lezingen in slechte uitgave te vermelden, zoals ze doet naar aanleiding van de kroniek van Lemego, als er een betere uitgave bestaat, die ook geciteerd wordt. Weliswaar heeft Mej. Gottschalk al de latere schrijvers steeds met name vermeld, juist opdat bodemkundigen en geografen zich in de toekomst niet meer zullen gaan beroepen op verkeerde opvattingen van bepaalde schrijvers en daarom heeft zij zeer

terecht besloten die in haar boek aan de schandpaal te nagelen. Men mag van bodemkundigen en geografen misschien niet verwachten dat ze op de hoogte zijn van alle regels der historische kritiek, het is toch niet te veel gevraagd dat zij historische bronnen in de beste, dat wil zeggen haast altijd de meest recente, uitgave citeren.

Op blz. 119 wordt aangemelijk gemaakt dat in Groningen in 1426 wel een overstroming heeft plaats gehad, hoewel deze in geen enkele kroniek wordt vermeld. Westendorp, *Jaarboek Groningen*, dl. II, blz. 421, noot 675 noemt echter een 'Chronica der Freesen' in handschrift die wel iets dergelijks vermeldt, hoewel ik niet zou weten welk geschrift hij daarmee op het oog heeft en hij niet in zijn eerste slordigheid gestorven is. Als ik tenslotte nog vermeld, dat graaf Willem IV van Holland niet de vader, maar de oom van Albrecht was, zal het wel duidelijk zijn, dat in dit boek voor op fouten beluste recensenten weinig eer te behalen is, als zij hun heil zoeken in vitterijen van bovengenoemde aard.

Liever wil ik nog eenmaal mijn grote bewondering voor deze prestatie uitspreken. De schrijfster heeft er in het algemeen van afgezien uit haar kritische bronnenanalyses zelf de conclusies voor de geschiedenis in breder verband te trekken. Wel geeft zij na iedere vijftig-jarige periode een kort overzicht; dit is echter niet veel meer dan een toelichting van de ook dit keer weer toegevoegde diagrammen. Slechts op het eind van haar boek, keert zij zich tegen de onder meer door de geograaf Bakker uitgesproken mening, dat we moeten spreken van een Karolingisch-Ottoonse en een laat-middeleeuwse transgressiefase. Zij meent daarentegen dat er in iedere eeuw wel een paar overstromingen geweest zijn en toont met de stukken in de hand aan, dat Bakker dwaalt, als hij de zestiende eeuw voorstelt als een tijd van weinig talrijke en weinig hevige stormvloeden. Verder moeten de gebruikers van het boek maar zelfde consequenties trekken. Persoonlijk geloof ik, dat het mogelijk moet zijn enige correlaties te leggen tussen de economische conjunctuur en de veelvuldigheid van de overstromingen. Nu de vloed van 1470 definitief naar het rijk der fabelen is verwezen, lijkt het mij verleidelijk de voorspoedige jaren 'in hertog Karls tiden' waarvan de Enquete van 1494 nostalgisch rept, in verband te brengen met de geringe wateroverlast tijdens zijn regering, terwijl nog in het jaar van zijn dood, 1477, Holland getroffen werd door een zware stormramp. Hollands economische opbloei na 1585 en de successen van de 'Tien Jaren' zullen niet weinig bevorderd zijn door de afwezigheid van stormvloeden in de periode 1585-1600. En zo zijn er nog meer zaken.

Mej. Gottschalk acht met dit boek haar taak niet beëindigd. Zij zal zich nu gaan bezig houden met de zeventiende en achttiende eeuw, want, zo zegt zij, 'onzekerheden moeten verwijderd worden'.

H. P. H. Jansen

H. A. Drielsma, *Grondbezit en mutatierechten in het oude Friesland* (Leeuwarden: Fryske Akademy, 1974, 173 blz., ISBN 90 6171 457 5).

De Leidse emeritus-hoogleraar belastingrecht heeft in dit boekje een historisch overzicht gegeven van de betalingen, die in Westerlauwers Friesland bij eigendomsovergang van onroerend goed aan de overheid gedaan moesten worden, met name in de tijd van de Republiek.

Na een inleiding, waarin de schrijver er op wijst, dat rechtshistorische literatuur over dit onderwerp nagenoeg ontbreekt, en na een kort hoofdstuk over de geldelijke verplichtingen bij overgang (door overlijden of onder levenden) van Fries onroerend goed in de middeleeuwen, behandelt hij achtereenvolgens het consentgeld, het - van het consentgeld ten